

*Любов Олексіївна ПРИМА,
старший викладач кафедри іноземних мов
Дрогобицького державного педагогічного
університету ім. Івана Франка*

**ПОЕМА ОСТАПА ГРИЦАЯ
„УТЕЧА ОЛЕКСИ ПЕРХУНА“
В КОНТЕКСТІ ЙОГО СВІТОГЛЯДНИХ ВИМІРІВ**

Особливе місце у творчому доробку Остапа Грицяя посідає соціально-психологічна поема „Утеча Олексі Перхуна“, яка цікава не лише з погляду проблематики, архітектоніки чи стильової довершеності, а й з боку світоглядних основ творця – носія як загальних рис української ментальності, так і певних філософських віянь своєї доби.

Сама присвята поетичного твору Кобзареві (пролог „Тіням Тараса“) говорить про те, що Остап Грицяй вважає себе палким прихильником творчості Тараса Шевченка, послідовником його дум і поглядів. І справді, прагнення волі, здобування її навіть ціною власного життя, гостре неприйняття деспотизму – головний мотив поеми, як і багатьох творів Кобзаря. Епіграф автор вибирає із твору „Der Gefangene“ („Полонений“) Ленау – німецького поета-романтика, який упродовж усього життя виступав проти будь-яких проявів гніту людини. Сюжет поеми досить простий. Олекса Перхун, колись сільський хлопець, засуджений на довгі роки тюремного ув'язнення за вбивство пана, який збезчестив його кохану дівчину Ірину. Бідолашна сирота не змогла винести наруги і наклала на себе руки. Опинившись у тюрмі, Олекса, який з дитинства прагнув волі, мріє лише про одне – втечу. Така нагода у нього трапляється, але тюремні слуги швидко нападають на слід утікача і намагаються схопити його. Хлопець не дає себе в руки живим, воліє померти на волі, а тому вихоплює в одного зі своїх переслідувачів зброю і покінчує життя самогубством. Так дорого заплатив він за лічені хвилини свободи, але поцінував їх вище, ніж життя в кайданах.

Отже, уже сама фабула говорить, що жага до волі, свобода як необхідна умова життя і щастя людини, ставиться О. Грицаєм у центр поеми. І хоча в поемі є конкретні герої (Олекса Перхун,

Ірина, мати Олексі тощо), все ж центральним рушієм твору виступає воля, що неодноразово підкреслює і сам автор, наприклад:

О свободо! Тобі цю піснь співаю,

Я твій престол звінчати забажав [1, 72].

Образу волі протиставляється образ неволі – в поемі це образ тюрми. Перед нами, як на малюнку, виникають жахливі картини тюремного ув'язнення. Автор ніби навмисне згущує темні фарби: „чорні стіни“, „похмурі душі“, „кровава тінь“. Навіть у морзі серед мертвих Перхун почуває себе щасливішим, ніж у тюремній камері. Краще обняти гріб, ніж відчувати на своїх руках кайдани. Метафори „тиша живих могил“, „земний ад“ та оксиморони „шалючий біль“, „студене співчуття“, „ласка горесна“ увиразнюють той настрій, який панує в душі героя, його нестерпне прагнення волі. Мимоволі переконалися у правильності трактування Жан-Полем Сартром того екзистенційного парадоксу, коли свобода найбільше притаманна людям в ситуаціях обмеження та скутості. Сартр вважає, що саме ситуація скутості і обмеження викликає у в'язня найсильніше бажання свободи і визволення. Правильно розуміючи такий стан душі ув'язнених, автор неодноразово звертається в поемі до вартових з пересторогою, яка уже певним чином готує до наступних подій, а саме – втечі Олексі із тюрми:

О сторожо! Не спи, пильнуй в'язниці,

Не вір оковам замкнених кайдан!

Не вір оковам, хоч вони із криці –

Закутий дух кріпкий, немов шейтан! [1, 74]

Як представник літературного процесу ХХ століття, О.Грицай відчуває на собі вплив домінуючих світоглядних позицій того часу. Спочатку був певний час захоплення позитивістсько-натуралістичною течією, що до неї входили до деякої міри такі видатні українські мислителі як І.Франко та М.Драгоманов. Але згодом в Україні поступово переважають романтично-екзистенціальні настрої. Романтичне та екзистенційне відбиті в поемі Остапа Грицай. У чому це виявляється? Передусім в глибокому психологізмі твору. Письменник намагається торкнутись найпотаємніших струн людської душі, простежити процес її формування з дитинства до зрілості; його цікавлять як зовнішні, так і внутрішні мотиви вчинків персонажу, він хоче переконати нас у неповторності індивідуального світу кожної людини, її психіки, характеру, а головне – виправдати її кроки, знайти їм пояснення.

Поет зосереджує нашу увагу на внутрішньому світі героя, людини незвичайної, на її проблемах пристосування до життя тих, хто її оточує. Він твердить, що формування особистості відбувається вже з раннього дитинства, багато чого в ній закладено самою природою і від волі людини не залежить. Воно веде дитину заданою стежкою в житті, збуджує певні бажання і мрії, формує той індивідуально-неповторний внутрішній світ, що зветься душею, і який властивий лише цій особистості.

Уже з дитинства Олекса Перхун дивує людей своєю химерною поведінкою. Змалечку валять його вільні простори лугів, далекі і близькі мандрівки. Він зростає як син заможних селян, не знаючи ярма. Але з роками хлопець усе більше цурається товариства, а голову смутять невеселі думки. Він самотній навіть серед рідних. Хлопець не виявляє також особливої цікавості до хліборобської праці, хіба що після скарг матері на старість береться до господарських справ. Односельчани осуджують його блукання і відчуженість, пророкуючи лихе.

Автор співчуває такій неподібній до інших особистості, вважаючи, що особливість душі Олекси – причина всіх його нещастя і непорозумінь.

Знавець людських сердець, старий священик пробує розгадати таїну душі Олекси, дає хлопцеві книги, по-батьківськи радить, „як горде серце із життям еднати“, тобто знайти своє щастя у селі, забути тугу, що тягне далеко від батьківської хати. Але все даремно: Перхун не прислухається до добрих порад. Олекса ніяк не може змиритися з неволею, яка панує на його землі, тим більше, що він знає про козаків, які колись з шаблями в руках виборювали долю для свого народу, не боячись ворожих стріл, часто зневажаючи смерть. Ніхто не був їм страшний. Так було колись, а тепер народ його в ярмі:

...Тепер понад ланами

Схиляються правнуки козаків...

І росять скиби потом і слезами,

А світ іще сміється з мужиків.

Шаблюка слави вже не добуває,

Немає того, хто помстив би глум!

Шум морських хвиль – не витязям він грає.

Серця розпалює кровавий сум –

Правнуки козаків! Де слава ваших дум? [1, 31]

В останніх рядках виразно відчувається перегук із Шевченковим „Славних прадідів великих правнуки погані“. Герой хотів би, щоб його земляки не забували славне історичне минуле, не проливали сліз в оковах і біді, а. пригадали степ і море та знищили рабські пута.

Але не міг поділитись Олекса своїми думками з односельчанами, які не розуміли його з дитинства. Лише одній істоті на світі судилось збагнути дивовижний світ його душі – коханій дівчині Ірині: „Одна лиш серце Перхуна відчула“, „пізнала вдачу, що самотня була“.

Поєма сповнена різноманітних екзистенційних мотивів. Це любов і ненависть, гнів і радість, провина і осуд. Найзворушливіші рядки, без сумніву, присвячені почуттю любові:

Любово! Маю у житті людини!
Де ти злелієш, там усе святе,
Чарує блиском маєвої днини, –
Новим життям пишається, цвіте.
Все розцвітає в серці чаром сходу,
Під найсолодші звуки п'яних мрій... [1, 34]

Наступний екзистенційний мотив – провина. Автор не схвалює вчинку свого героя, називаючи його „недоброю в Бога дитиною“. Так, Олекса винен у тому, що пролив кров, і серед людей йому не має прощення. Та все ж існують вагомі причини, які спонукали героя до такого вчинку, це – панське свавілля, суспільні відносини, які дозволяють сильнішим світу цього топтати чийсь долі, так само, як були потоптані долі Олекси та Ірини. Отже, суспільство в поемі вороже людині. Згідно з твердженням екзистенціалістів, воно є причиною людських нещастя і трагедій. А тому важко судити Олексу з погляду людської моралі. Сам він вважає, що вчинив справедливо, бо мстив за невинну дівчину, жертву „всеможної насилі“, яка завжди залишається безкарною перед законом. Провини „можних“ кличуть до кривавої помсти, адже жертвами багатих не є поодинокі люди, а мільйони безправних. У творі звучить пересторога:

А прийде час, і встануть мільйони
І кров розіллють в обороні прав [1, 40].

Автор вірить у справедливість – торжество Божого, „Страшного Суду“, де колись з'ясується, хто дійсно винен, хто є причиною зла, „хто перший кров розляв“.

Часто переривається хід подій у поемі ліричними відступами. Один серед них – філософські роздуми про життя і смерть, їм відведена певна психологічна роль. Автор висловлює жаль, що життя людини минає швидко, мов сон, і падає осіннім, зжовклим листком у могилу після років страждань і марного змагання. Залишаються лише хрести, які мовчатимуть, а людям властиво все швидко забувати. Такі песимістичні рядки ніби антиципують нещасливий кінець, до якого йде герой.

О.Грицай надзвичайно достовірно відтворює різноманітні психічні стани людини. Майстерно передана ним тривога втікача, якого постійно мучать невеселі думки: „Та де він скриється? Де ляже спати?“, „Вже до людей засипана дорога...“. Він не може радіти світлом і сонцем, бо боїться бути спійманим, і лише сон приносить забуття. В такі хвилини розпачу, говорить поет, людина задрить звірам і з радістю помінялась би з ними своїм місцем.

Крім екзистенційних, для української ментальності характерні ще й кордоцентричні орієнтації, тобто пріоритет серця над головою. Наш герой не виняток і теж чинить так, як велить йому серце, а не розум. Добре знаючи, що його переслідують слуги закону, Олекса, вирвавшись на волю, не в силі скриватись. Він не може бути розсудливим і керуватись розумом:

– Не йди, нашіптує йому тривога –

Зажди, аж ніч покриє білий світ [1, 66].

Цей рефрен повторюється декілька разів. У душі героя йде боротьба. Згідно з світоглядною позицією романтиків, чуттєве часто перемагає раціональне. Так сталося і з Олексою. Нехтуючи небезпекою, він виривається на зелень лугів, духмяні трави, сонячне проміння. Перед нами ще раз вимальовується образ волі, яка асоціюється з природою, у творі вона персоніфікована: „сонце огортає світ теплом“, „зелень манить“, „ниви стелять килими“, „сонячні промінці цілують“, „квіти всміхаються“.

Краса природи оспівується автором у різний час доби: і вранці, і вдень, і вночі. Кожен з пейзажів по-своєму чарівний, це стилістично найдовершеніші рядки в поемі.

Поема підтверджує справедливості слів М.Костомарова, який 1861 року в статті „Две русские народности“ стверджував, що українець любить природу, тому й „українська поезія невідривна від природи, вона оживлює її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає, мислить, почуває разом з

людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду“ [3, 168].

Не тільки персоніфіковано, а й антеїстично сприймається читачем кризь призму поеми рідна земля. Це та лагідна ненька, до якої горнеться все живе (квіти, трави, люди). Вона не лише годує-напуває всім своїм добром та дає героєві притулок під час його нічних мандрівок, а й гоїть душевні рани, відновлює життєві сили. Немов до матері, припадає Олекса-втікач до землі, вкриваючи її безліч разів повними відчаю поцілунками.

На відміну від природи, яка рідна людині і перебуває у гармонії з нею, сили суспільства ворожі індивідууму, вони суперечать людським почуттям і прагненням. Стражі закону виступають у поемі ворожою силою. Ми можемо спостерігати, як у їх душах відбувається боротьба між законом і сумлінням. Їм жаль утікача, можливо, вони знають історію його провини, але службове становище перетворює їх на звіроловів, що підкреслює поет афористичними рядками: „закон звелів – і серце замовкає“, „служба не знає сліз“. Без вагань вони йдуть на компроміс із собою, виконуючи свій службовий обов'язок, тобто вистежують Олексу і намагаються закувати в кайдани. Але, коли Перхун накладає на себе руки, їх охоплює жаль до нещасної людини:

Шелочуть молитви тюремні слуги,

Похилені над ним печально, наче други [1, 82].

Загадковою на перший погляд видається позиція автора щодо трагічної розв'язки твору – самогубства головного героя. Немає сумніву в тому, що О. Грицай – глибоко релігійна людина. Його поема рясніє релігійною лексикою („Бог“, „святиня“, „священик“, „рай“, „Страшний Суд“, „ангели“, „демон“, „гріх“, „престол“, „херувим“, „кирея“ і т.д.). Крім того, в тканину твору вводяться величання Богів як творцеві Всесвіту, людині і її творчих сил. Одночасно дивує те, як міг віруючий співчувати самогубцям, адже самогубство засуджується релігією як найважчий непростимий гріх перед небом. Відповідь на це питання дає сама поема. Автор вважає, що „є біль сильніший за людей і небо“. Тобто у стані надзвичайного душевного потрясіння (у психології стан афекту) людина не здатна керувати своїми вчинками, що може спричинитись до непоправних трагічних наслідків. Зрештою, навіть великі письменники визнають, що часто герої діють усупереч їх авторським задумам.

Картина смерті однак змальовується далеко не сумними тонами. Незважаючи на трагізм ситуації, у ній домінують світлі фарби, ніби ще раз підводять читача до думки, що смерть на волі – це стократ краще, ніж життя в кайданах. Гіркі ж нотки звучать у завершальних рядках поеми – звертанні до сучасників, до волі. Це прикре визнання того факту, що український народ у ярмі і приречений віками на страждання:

Отак то, воле, гинуть твої діти!
 А ти сама закована від літ...
 В степу тобі з орлами не летіти,
 Киреею закрив тебе нам світ.
 Широкими полями вітер блудить,
 Вколисує луги у тихий сон...
 Пташина ген під небом тужить, нудить,
 Несеться сум, як горесний демон,
 Сум скованих людей і їх одвічний стон... [1, 82-83]

Створюючи образ волі, автор вдається до народних традицій. Він вплітає в поему постійні образи-символи волі (орел у небі, чайка на морі, вітер у полі, кінь у степу), що надає особливої мелодійності з одного боку, з іншого – переконує читача в тому, що прагнення волі є невід'ємною рисою світогляду українського народу. Недаремно вона оспівується народом з давніх-давен, її образ світить дороговказом поколінням.

Мабуть, ще одну рису української ментальності варто підкреслити у зв'язку з поемою Остапа Грицяя. Це індивідуалізм українського характеру, який, як відомо, має свої історичні корені і асоціюється з ідеєю рівності, поваги до окремого індивіда, гострого неприйняття деспотизму. Вчинки героїв поеми – красномовні докази вищесказаного: Ірина не витримує наруги над собою, а Олекса не може не зреагувати на деспотизм.

Насамкінець відзначимо, що поема викликала низку критичних відгуків. Такі автори, як М.Євшан та О.Турянський, говорили про непересічний талант О.Грицяя, про проблематику та поетику твору, не обминаючи, правда, і окремих вад.

1. Грицяй О. Утеча Олекси Перхуна. – Краків, 1919. Накладом М.Кічури.
2. Євшан М. Перші кроки // Діло. – Львів. – №158.
3. Костомаров М. Дві рускі народності // твори Амврозія Метлинського і Миколи Костомарова. – Львів, 1906.

4. Турянський О. Остап Грицай: „Утеча Олексі Перхуна“ // Діло. – Львів, 1910. – №№ 195-197.

Любов Прима. Поэма Остапа Грицая „Утеча Олексі Перхуна“ в контексті його світоглядних вимірів. Соціально-психологічна поема Остапа Грицая „Утеча Олексі Перхуна“ (1909) дає доволі чітке уявлення про світоглядні характеристики її творця. Романтично-екзистенційні настрої характеризують його як виразника пріоритетних віянь свого часу. Автор говорить про свою відданість Шевченковому волелюбному слову, що підтверджує проблематика його поетичного твору. Кордоцентризм, індивідуалізм, антеїзм підкреслюють у ньому риси представника української ментальності.

Любовь Прима. Поэма Остапа Грицая „Бегство Олексі Перхуна“ в контексте его мировоззренческих измерений. Сециально-психологическая поэма Остапа Грицая „Бегство Олексі Перхуна“ (1909) дает достаточно четкое представление о мировоззренческих характеристиках ее творца. Романтично-экзистенциальные настроения характеризуют О.Грицая как выразителя приоритетных веяний того времени. Автор говорит о своей приверженности вольнолюбивому слову Т.Шевченко, что подтверждает проблематика поэтического произведения. Кордоцентризм, индивидуализм, антеизм подчеркивают в нем черты представителя украинской ментальности.

Lyubov Pryma. The socio-psychological poem by Ostap Hrytsai “The Getaway of Olexander Perchun in the context of his outlook”. The socio-psychological poem by Ostap Hrytsai “The Getaway of Olexander Perchun” (1909) gives us quite a distinct understanding of the philosophical characteristics of its creator. Romantical and existential spirits characterise O.Hrytsai as a bearer of the dominant ideas of that time. The author tells about his devotion to the word of Shevchenko. It can be seen in the main ideas of his works. At the same time he points out the main traits of Ukrainian mentality.